

منابع تاریخی شیعه

تا قرن پنجم

محمد رضا هدایت پنا

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

زمستان ۱۳۹۴

هدایت‌پناه، محمدرضا، ۱۳۴۵ -

منابع تاریخی شیعه تا قرن پنجم / محمدرضا هدایت‌پناه؛ ویراستار سعیدرضا علی‌عسکری. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۴.

بیس‌ت: ۵۷۱ ص. (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۳۴۴: تاریخ؛ ۸۱)

ISBN: 978-600-298-096-0

بها: ۲۲۲۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه: ص. [۴۹۳]-۵۱۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

۱. شیعه - تاریخ‌نویسی - از آغاز تا قرن ۵ق. - کتابشناسی. ۲. شیعه - سرگذشت‌نامه - از آغاز تا قرن ۵ق. - کتابشناسی.

الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. عنوان

۰۱۶/۲۹۷۴۱۷

۷۸۳۵/ش ۹۴ ۱۳۹۴

۴۱۶۹۱۷۴

شماره کتابشناسی

منابع تاریخی شیعه تا قرن پنجم

مؤلف: محمدرضا هدایت‌پناه

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (شماره انتشار: ۳۴۴؛ تاریخ: ۸۱)

ویراستاری: سعیدرضا علی‌عسکری

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۴

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۲۲۲۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات: ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۳۲۸۰۳۰۹۰، ص. پ. ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، نبش کوی اُسکو، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی [به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی] در راستای سعادت واقعی سر ضرورتی انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در کنار واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و کارایی است. گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلامی در گرو شناخت واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به‌عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله بیانگر اراده جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با راهنمایی و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تبرکات موفق این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارائه نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این کتاب به عنوان منبع درسی برای درس منابع و مآخذشناسی در رشته های «تاریخ تشیع» و «تاریخ اسلام» در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری و نیز دیگر علاقه مندان به مباحث تاریخ تشیع و اهل بیت (علیهم السلام) فراهم آمده است.

از استادان و صاحب نظران ارجمند تقاضا می شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می داند از تلاش های مؤلف محترم، حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای محمد رضا هدایت پناه و نیز از ارزیاب گرامی جناب آقای دکتر نعمت الله صفری فروشانی سپاسگزار می باشد.

فهرست مطالب

۱	مقدمه
فصل اول: کلیات پژوهش	
۷	۱. طرح مسئله
۸	۲. پرسش‌های اصلی
۹	۳. پرسش‌های فرعی
۹	۴. ضرورت و اهمیت پژوهش
۱۱	۵. هدف پژوهش
۱۲	۶. پیشینه پژوهش
۱۳	تاریخ‌نگاران شیعه تا پایان قرن هفتم، علی امامی فر
۱۳	معجم مورخی شیعه الامامیه - الزیدیه - الاسماعیلیه، صائب عبد الحمید
۱۳	تاریخ‌نگاری شیعیان، محمدحسین مشایخ فریدونی
۱۴	نگاهی گذرا به تاریخ‌نگاری در فرهنگ تشیع، رسول جعفریان
۱۴	سهم و نقش مورخان شیعه در تاریخ‌نگاری اسلامی، فاطمه جان‌احمدی
۱۴	تاریخ‌نگاری شیعیان در سده‌های نخستین، منصور داداش‌نژاد
۱۵	سیری در مقتل‌نویسی و تاریخ‌نگاری عاشورا از آغاز تا عصر حاضر (۱، ۲، ۳)، حسن رنجبر
۱۶	مقتل‌نگاری شیعیان از آغاز تا پایان قرن پنجم هجری، محمد جواد یآوری
۱۶	جایگاه ابومخنف ازدی در تاریخ‌نگاری اسلام، عبدالله رجائی
۱۷	منابع کتاب وقعه صفین، نصر بن مزاحم عطار منقری، رسول جعفریان
۱۷	ابوالفرج اصفهانی، دکتر آذرنوش آذر تاش و علی بهرامیان
۱۷	بررسی دو اثر تاریخ‌نگاری شیخ صدوق، نعمت‌الله صفری فروشانی
۱۷	حسین بن حمدان خصیبی و کتاب الهدایة الکبری، نعمت‌الله صفری فروشانی
۱۷	محمد بن جریر طبری آملی و کتاب دلائل الامامه، نعمت‌الله صفری فروشانی
۱۷	شیخ مفید و تاریخ‌نگاری او در کتاب الارشاد، نعمت‌الله صفری فروشانی

۱۷	الارشاد و تاریخ نگاری زندگانی ائمه علیهم السلام، نعمت الله صفری فروشانی
۱۸	حسین بن عبدالوهاب و عیون المعجزات، نعمت الله صفری فروشانی
۱۸	علی بن عیسی اربلی و کشف الغمه، رسول جعفریان
۱۹	۷. مفاهیم
۱۹	۷-۱. منبع شناسی
۳۰	۷-۲. سیره نگاری
۲۰	۷-۳. تحمّل حدیث
۲۲	۷-۴. شیعه و تشیع
۲۵	۷-۵. صحابه
۲۷	الف) نگاه لغوی
۲۷	ب) نگاه عرفی
۲۸	ج) نگاه اصطلاحی
۲۸	د) نگاه معنوی
۲۹	۷-۶. تابعین

فصل دوم: روش های اعتبارسنجی و شناخت منابع تاریخی شیعه

۳۱	۱. معرفی نویسنده
۳۳	۲. انتساب کتاب
۳۴	نسخه شناسی کتاب
۳۴	اول، اعتبار فیزیکی نسخ
۳۵	دوم، اعتبار شناسنامه ای نسخ
۳۶	۳. بسترشناسی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کتاب
۳۷	۴. هدف و رویکرد نویسنده
۳۸	۵. معرفی کتاب
۳۹	۶. منابع مکتوب کتاب
۳۹	۷. منبع شناسی روایات کتاب (منابع پنهان)
۴۰	۸. چاپ، تصحیح و ترجمه های کتاب

فصل سوم: شیعه، پیشگام در تاریخ نگاری

۴۱	شیعه و تدوین حدیث
۴۶	۳-۱. شیعه، پیشگام در سیره نگاری
۴۶	۳-۱-۱. جایگاه جابر بن عبدالله انصاری در سیره نگاری
۴۷	۳-۲. جابر بن عبدالله انصاری
۴۷	۳-۲-۱. شخصیت جابر
۴۹	۳-۲-۲. جابر و اهل بیت علیهم السلام

۵۲	 ۳-۲-۳. جایگاه علمی جابر
۵۳	 ۳-۲-۴. وفات جابر
۵۴	 ۳-۲-۵. جایگاه جابر در دانش سیره نبوی
۵۶	 الف) دفتر یا دفترهای جابر در سیره نبوی (صحیفه جابر)
۵۸	 ب) مقایسه جابر با صحابه در عرصه دانش سیره نبوی
۶۰	 ج) امتیاز روایات جابر بر عایشه
۶۳	 د) مقایسه جابر با تابعین و طبقه نخست سیره‌نگاران
۶۹	 ه) جابر و عروقه‌بن‌زبیر
۷۰	 و) موضوعات و روایات سیره به روایت جابر
۷۰	 غزوه‌ها
۷۰	 بدر
۷۰	 أخذ
۷۰	 غزوه حمراء الأسد
۷۰	 غزوه خندق الرقاص
۷۱	 غزوه مریه
۷۱	 غزوه احزاب
۷۱	 غزوه بنی قریظه
۷۱	 غزوه بنی لحيان
۷۲	 صلح حدیبیه
۷۲	 غزوه خیبر
۷۲	 فتح مکه
۷۲	 غزوه حنین
۷۳	 غزوه اکیدر بن عبدالمک
۷۳	 غزوه تبوک
۷۳	 سرایا و حوادث
۷۳	 ۳-۳. شیعه پیشگام در صحابه‌نگاری
۷۳	 ۳-۳-۱. زمینه‌های ظهور دانش صحابه‌نگاری
۷۵	 ۳-۳-۲. نخستین صحابه‌نگار از منظر شیعه و اهل سنت
۷۶	 ۳-۳-۳. صحابه‌نگاران شیعه و تأثیر کتاب‌های آنان بر صحابه‌نگاری‌های اهل سنت
۷۶	 ۳-۳-۳-۱. تسمیه من شهد مع امیر المؤمنین (علیه السلام) الجمل و صفین و النهروان من الصحابه
۷۸	 الف) کتاب ابن ابی رافع، منبع صحابه‌نگاران کهن اهل سنت
۸۰	 ب) کتاب الصحابه، نوشته مُطَئِن (۲۰۲-۲۹۷)
۸۱	 ج) کتاب الصحابه باوردی (م ۳۰۱)
۸۲	 د) المعجم الکبیر طبرانی
۸۳	 ۳-۳-۲. «فضائل الصحابه» زعفرانی

۳-۳-۳-۳	کتاب من شهد الجمل مع علی من الصحابه:	۸۴
۳-۳-۳-۴	کتاب من شهد صفین مع علی من الصحابه:	۸۴
۳-۳-۳-۵	کتاب من شهد صفین مع علی من البدرین:	۸۴
۳-۳-۳-۶	کتاب من شهد صفین مع علی من الانصار:	۸۴
۳-۳-۳-۷	المعرفه (فی الصحابه):	۸۶
۳-۳-۳-۸	فضل الکوفه و من نزلها من الصحابه:	۸۷
۳-۳-۳-۹	فضائل الصحابه:	۸۸
۳-۳-۳-۱۰	ذکر الشيعه و من ذکرهم هو أو من احب من الصحابه:	۸۸
۳-۳-۳-۱۱	کتاب من روى عن علی من الصحابه؛ معروف به رجال الجلودی:	۸۸
۳-۳-۳-۱۲	کتاب ما اسنده عن الصحابه:	۸۸
۳-۳-۳-۱۳	کتاب تفسيره عنه الصحابه:	۸۸
۳-۳-۳-۱۴	تسمیه من شهد مع امير المؤمنين علیه السلام حروبه:	۸۹
۳-۳-۳-۱۵	کتاب الصحابه جعابی (۲۸۴-۳۵۵):	۹۱
۳-۳-۳-۱۶	کتاب الرجال المختارين من اصحاب النبی علیه السلام:	۹۲
۳-۳-۳-۱۷	کتاب من روى عن النبی علیه السلام من الرجال و من النساء:	۹۲
۳-۳-۳-۱۸	کتاب رجالی شیعه راواه بها یا صحابه نگاری:	۹۲
۳-۳-۳-۱۹	شیعه و صحابه نگاری تک نگاری:	۹۳
۳-۳-۳-۲۰	۱. بخشی از تألیفات جلودی:	۹۴
۳-۳-۳-۲۱	۲. بخشی از تألیفات شیخ صدوق:	۹۴
۳-۳-۳-۲۲	۳. دلالت بی توجهی شیعه به صحابه نگاری:	۹۴
۳-۳-۳-۲۳	نتیجه:	۹۸

فصل چهارم: میراث مکتوب و آثار مفهومی

۴-۱-۱	میراث مکتوب شیعه در تاریخ نگاری (با تکیه بر فهرست ابن ندیم، رجال نجاشی و فهرست طوسی):	۹۹
۴-۱-۱-۱	فهرست ابن ندیم:	۱۰۰
۴-۱-۱-۲	فهرست شیخ طوسی:	۱۰۱
۴-۱-۱-۳	رجال (فهرست) نجاشی:	۱۰۲
۴-۱-۱-۴	فهرست کتاب های تاریخی شیعه:	۱۰۶
۴-۱-۱-۵	تاریخ انبیا:	۱۰۶
۴-۱-۱-۶	آیام العرب و انساب:	۱۰۷
۴-۱-۱-۷	سیره و مغازی:	۱۰۷
۴-۱-۱-۸	رجال و شرح حال نگاری:	۱۰۹
۴-۱-۱-۹	تک نگاری:	۱۰۹
۴-۱-۱-۱۰	حروب، فتن و مقاتل:	۱۱۰
۴-۱-۱-۱۱	مناقب و مثالب:	۱۱۱

- ۱۱۱ ۴-۱-۸. فتوح و خراج
- ۱۱۱ ۴-۱-۹. تاریخ عمومی
- ۱۱۲ ۴-۱-۱۰. تاریخ امامان علیهم السلام
- ۱۱۲ ۴-۱-۱۱. تاریخ‌نگاری محلی و جغرافیای تاریخی
- ۱۱۳ ۴-۱-۱۲. تاریخ‌نگاری ادبی
- ۱۱۳ ۴-۱-۱۳. فرق و مذاهب
- ۱۱۴ ۴-۱-۵. نتیجه
- ۱۱۵ ۴-۱-۶. فهرست مورخان شیعه و آثار آنان در فهرست ابن ندیم، رجال نجاشی و فهرست طوسی
- ۱۱۵ ۴-۱-۶-۱. تاریخ انبیا
- ۱۱۶ ۴-۱-۶-۲. ایام العرب / تاریخ عرب پیش از اسلام (تاریخ جاهلیت) و علم انساب
- ۱۱۹ ۴-۱-۶-۳. سیره و مغازی
- ۱۲۱ ۴-۱-۶-۴. رجال و شرح حال‌نگاری
- ۱۲۵ ۴-۱-۶-۵. تاریخ‌نگاری
- ۱۳۵ ۴-۱-۶-۶. خروج و رفتن
- ۱۳۸ ۴-۱-۶-۷. جنگ‌ها
- ۱۴۰ ۴-۱-۶-۸. مناقب و مثالب
- ۱۴۱ ۴-۱-۶-۹. فتوح و خراج
- ۱۴۲ ۴-۱-۶-۱۰. تاریخ عمومی
- ۱۴۳ ۴-۱-۶-۱۱. تاریخ ائمه علیهم السلام
- ۱۴۳ ۴-۱-۶-۱۲. تاریخ‌نگاری محلی و جغرافیای تاریخی
- ۱۴۵ ۴-۱-۶-۱۳. اشعار و تاریخ‌نگاری ادبی
- ۱۴۸ ۴-۱-۶-۱۴. فرق و مذاهب
- ۱۴۹ ۴-۱-۲. گزارش‌های بر جای مانده از منابع تاریخی کهن مفقود شیعه
- ۱۵۰ ۴-۱-۲-۱. کتاب‌های مفقود بازسازی شده
- ۱۵۲ ۴-۱-۲-۱-۱. فضیل بن زبیر رسان کوفی و کتاب «تسمیة من قتل مع الحسن...»
- ۱۵۳ ۴-۱-۲-۲. ابومخنف و بازسازی کتاب‌های او
- ۱۵۳ - شرح حال ابومخنف
- ۱۵۵ - نصوص من تاریخ ابی مخنف
- ۱۵۶ - وقعة الطف لابی مخنف
- ۱۵۸ ۴-۱-۲-۳. ابان بن عثمان احمر و کتاب المبتدأ
- ۱۵۸ - شرح حال ابان
- ۱۵۹ - بازسازی کتاب ابان
- ۱۶۰ - کتاب ابان در منابع دیگر
- ۱۶۲ ۴-۱-۲-۴. نوفلی و کتاب الاخبار
- ۱۶۲ - شرح حال نوفلی

۱۶۴	 بازسازی کتاب نوفلی
۱۶۷	 ۴-۲-۱-۵. ابن عقده و کتاب الولایه
۱۶۸	 تحقیق حرزالدین
۱۶۹	 تحقیق تقدیمی
۱۶۹	 ۴-۲-۱-۶. شیخ صدوق و چند تألیف بازسازی شده (م ۳۸۱)
۱۷۰	 - مولد فاطمة علیها السلام
۱۷۰	 - معراج النبی ﷺ
۱۷۱	 - مقتل الحسین علیهما السلام
۱۷۳	 ۴-۲-۲. کتاب‌های مفقود بازسازی نشده
۱۷۸	 ۴-۲-۲-۱. تألیفات هشام کلبی (م ۲۰۴ یا ۲۰۶)
۱۷۸	 - کتاب مقتل عثمان
۱۷۸	 - کتاب الجمل
۱۷۹	 - کذب صفین
۱۸۰	 - کتاب النهروان
۱۸۰	 - کتاب الغارات
۱۸۱	 - کتاب مقتل امیراسم منیر علیهما السلام
۱۸۱	 - کتاب قیام الحسن علیهما السلام
۱۸۱	 - کتاب مقتل حجر بن عدی
۱۸۲	 - کتاب مقتل الحسین علیهما السلام
۱۸۲	 - کتاب عین الورد
۱۸۲	 - کتاب اخبار محمد بن الحنفیه
۱۸۳	 - اخبار المختار
۱۸۳	 ۴-۲-۲. تألیفات نصر بن مزاحم متقری (م ۲۱۲)
۱۸۳	 - کتاب الجمل
۱۸۴	 - کتاب النهروان
۱۸۵	 - کتاب الغارات
۱۸۶	 - مقتل الحسین علیهما السلام
۱۸۶	 - کتاب اخبار محمد بن ابراهیم و ابوالسرایا
۱۸۶	 ۴-۲-۳. تألیفات تقفی (م ۲۸۳)
۱۸۷	 - کتاب التاریخ
۱۸۷	 - مقتل عثمان
۱۸۸	 - کتاب بیعت علی علیهما السلام
۱۸۹	 - وقعة الجمل
۱۸۹	 - وقعة صفین
۱۸۹	 - وقعة نهروان

- ۱۹۰ - مقتل امیرالمؤمنین (ع)
 ۱۹۱ - کتاب زید بن علی و اخباره
 ۱۹۱ ۴-۲-۲-۴. ابن حمزه علوی و کتاب مقاتل الطالبیین
 ۱۹۴ ۵-۲-۲-۴. تألیفات غلابی (م ۲۹۸)
 ۱۹۶ ۶-۲-۲-۴. ابن عمار ثقفی کاتب (م ۳۱۴) و کتاب المبیضة فی اخبار مقاتل آل ابی طالب
 ۱۹۸ ۷-۲-۲-۴. تألیفات ابن عقده (م ۳۳۳)
 ۱۹۸ - تسمیة من شهد مع امیرالمؤمنین (ع) حروبه
 ۱۹۸ - صلح الحسن (ع) و معاویه
 ۱۹۸ - کتاب الشوری
 ۱۹۹ - کتاب یحیی بن زید و اخباره
 ۱۹۹ ۸-۲-۳-۱. جماعی (م ۳۵۵) و کتاب اخبار آل ابی طالب
 ۱۹۹ ۸-۲-۳-۱. جماعی (م ۳۵۵) و کتاب اخبار آل ابی طالب

فصل پنجم: شناسایی کتاب‌های تاریخی موجود شیعه تا پایان قرن پنجم

- ۲۰۱ ۱-۵-۱. کتاب الاصل (م ۱۸۸)
 ۲۰۱ ۱-۱-۵. مؤلف
 ۲۰۲ ۲-۱-۵. تألیفات هشام حلبی
 ۲۰۴ ۳-۱-۵. بسترشناسی سیاسی اجداعی و فرهنگی الاصل
 ۲۰۷ ۴-۱-۵. مروری بر کتاب
 ۲۰۹ ۵-۱-۵. منبع‌شناسی الاصل
 ۲۱۰ ۱-۵-۱-۵. قرآن کریم
 ۲۱۰ ۲-۵-۱-۵. محمد بن سائب کلی
 ۲۱۰ ۳-۵-۱-۵. ابن عباس
 ۲۱۱ ۴-۵-۱-۵. ابوصالح باذام یا باذان
 ۲۱۱ ۵-۵-۱-۵. مالک بن حارثه اجداری
 ۲۱۲ ۶-۵-۱-۵. شرقی بن قطامی کوفی (م ۱۵۵)
 ۲۱۲ ۷-۵-۱-۵. ابومسکین حربن مسکین اودی کوفی
 ۲۱۳ ۸-۵-۱-۵. ابوباسل طائی
 ۲۱۳ ۹-۵-۱-۵. مردی از قریش
 ۲۱۴ ۶-۱-۵. نسخه‌شناسی کتاب الاصل
 ۲۱۷ ۷-۱-۵. چاپ و ترجمه کتاب الاصل
 ۲۱۹ ۲-۵. الغارات او الاستنقارات والغارات
 ۲۱۹ ۱-۲-۵. مؤلف
 ۲۲۱ ۲-۲-۵. تألیفات ثقفی
 ۲۲۲ ۳-۲-۵. موضوع کتاب و بسترشناسی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی الغارات
 ۲۲۷ ۴-۲-۵. منبع‌شناسی الغارات

- ۲۲۹ ۵-۲-۴-۱. الغارات ابوالحسن مدائنی
- ۲۳۲ ۵-۲-۴-۲. الغارات هشام کلیی
- ۲۳۶ ۵-۲-۴-۳. الغارات ابومخنف
- ۲۴۳ ۵-۲-۴-۴. الغارات نصر بن مزاحم منقری
- ۵-۲-۴-۵. کتاب خطب امیرالمؤمنین علیه السلام علی المنابر فی الجمع و الاعیاد و غیرها، تألیف زید بن وهب جهنی
- ۲۴۴ ۵-۲-۴-۶. کتاب وقعة صفین جابر جعفی
- ۲۴۴ ۵-۲-۴-۷. کتاب النهروان جابر جعفی
- ۲۴۵ ۵-۲-۴-۸. روایات یحیی بن صالح ابوزکریا حریری
- ۲۴۵ ۵-۲-۴-۹. روایات عبدالله بن محمد بن ابی شیهه عیسی (م ۲۳۵)
- ۲۴۶ ۵-۲-۴-۱۰. روایات بکر بن عیسی
- ۲۴۶ ۵-۲-۵. مستخرج مناسی الغارات
- ۲۵۰ ۵-۲-۶. چاپ کتاب الغارات
- ۲۵۰ الف) تأملی بر تحقیق مرحوم محدث أرموی
- ۲۵۱ ب) تأملی بر تحقیق مرحوم زهدی بنی الخطیب
- ۲۵۴ ۵-۲-۷. ترجمه کتاب الغارات
- ۲۵۵ ۵-۳-۳. وقعة صفین
- ۲۵۵ ۵-۳-۱. مؤلف
- ۲۵۶ ۵-۳-۲. مذهب نصر
- ۲۵۶ ۵-۳-۳. تألیفات نصر و جایگاه کتاب وقعة صفین
- ۲۵۸ ۵-۳-۴. مرور بر کتاب وقعة صفین
- ۲۶۰ ۵-۳-۵. منبع شناسی وقعة صفین
- ۲۶۰ ۵-۳-۱. کتاب صفین عمر بن سعد بن ابی الصید اسدی
- ۲۶۴ ۵-۳-۲. کتاب صفین جابر بن یزید جعفی (م ۱۲۸)
- ۲۶۶ ۵-۳-۳. کتاب صفین جرجانی
- ۲۶۷ ۵-۳-۴. کتاب عبدالفقار بن القاسم
- ۲۶۸ ۵-۳-۵. کتاب عمرو بن ثابت
- ۲۷۰ ۵-۳-۶. «اصل» حسن بن صالح
- ۲۷۱ ۵-۳-۷. کتاب اسرائیل بن یونس
- ۲۷۲ ۵-۳-۸. کتاب ابو عبدالرحمن مسعودی
- ۲۷۳ ۵-۳-۹. ارزیابی مشایخ دیگر نصر در کتاب وقعة صفین
- ۲۷۴ سیف بن عمر
- ۲۷۵ عبدالعزیز بن سیاه اسدی حمانی کوفی
- ۲۷۵ ابوبکر، فطر بن خلیفة حناط کوفی مخزومی
- ۲۷۷ حکم بن ظهیر

- ۲۷۸ یحیی بن یعلی
- ۲۷۹ یحیی بن سلمة بن کهیل
- ۲۸۰ جعفر الأحمر
- ۲۸۰ قیس بن الربیع
- ۲۸۱ محمد بن فضیل
- ۲۸۲ شریک بن عبدالله
- ۲۸۴ تلید بن سلیمان
- ۲۸۵ ابوالحسن، عبدالعزیز بن الخطاب
- ۲۸۵ سفیان الثوری
- ۲۸۶ حفص بن عمران
- ۲۸۶ محمد بن مروان
- ۲۸۷ ایوب بن خنط
- ۲۸۷ صالح بن صدق
- ۲۸۸ ابو خالد راہلی، سرور بن خالد قرشی
- ۲۸۸ مصعب بن نضر تمیمی کوفی
- ۲۸۹ سعید بن حکیم، حسان بن علی کوفی
- ۲۸۹ ۳-۵-۶. نسخه‌شناسی و چاپ کتاب و حقه صفین
- ۲۹۱ ۳-۵-۷. ترجمه کتاب وقعة صفین
- ۲۹۲ ۴-۵. مقاتل الطالبيين
- ۲۹۲ ۴-۵-۱. مؤلف
- ۲۹۳ ۴-۵-۲. مذهب ابوالفرج اصفهانی
- ۲۹۵ ۴-۵-۳. تألیفات ابوالفرج اصفهانی
- ۲۹۶ ۴-۵-۴. خاستگاه مقتل نگاری علویان در زمان عباسیان و جایگاه مقاتل الطالبيين
- ۲۹۹ ۴-۵-۵. موضوع مقاتل الطالبيين و جایگاه آن نزد مورخان
- ۳۰۲ ۴-۵-۶. منبع‌شناسی مقاتل الطالبيين
- ۳۰۲ ۴-۵-۶-۱. کتاب المغازی؛ محمد بن اسحاق بن یسار (م ۱۵۱)
- ۳۰۲ ۴-۵-۶-۲. مقتل امیرالمؤمنین (علیه السلام)؛ ابومخنف (م ۱۵۷)
- ۳۰۲ ۴-۵-۶-۳. وقعة صفین؛ نصر بن مزاحم منقری (م ۲۲۰)
- ۳۰۳ ۴-۵-۶-۴. قتل الحسن (علیه السلام)؛ ابومخنف
- ۳۰۳ ۴-۵-۶-۵. الطبقات الکبری؛ ابن سعد
- ۳۰۳ ۴-۵-۶-۶. مقتل الحسين (علیه السلام)؛ چند تن از مورخان
- ۳۰۴ ۴-۵-۶-۷. مقاتل الطالبيين؛ ابن حمزه علوی
- ۳۰۴ ۴-۵-۶-۸. کتاب احمد بن حارث الخزاز
- ۳۰۵ ۴-۵-۶-۹. کتاب اسماء من قتل من الطالبيين و کتاب حرة واقم؛ مدائنی (م ۲۳۵)
- ۳۰۶ ۴-۵-۶-۱۰. روایات ابوالعباس بن عقده

- ۳۰۹ ۴-۶-۱۱. کتاب محمد و ابراهیم ابنی عبدالله بن حسن؛ ابن شبه
- ۳۱۰ ۴-۶-۱۲. الاخبار نوفلی
- ۳۱۰ ۴-۶-۱۳. المبیضة فی اخبار مقاتل آل ابی طالب؛ ابن عمار تقفی
- ۳۱۰ ۴-۶-۱۴. کتاب اخبار محمد بن ابراهیم و ابی السرایا؛ نصر بن مزاحم
- ۳۱۲ ۴-۶-۱۵. انساب آل ابی طالب؛ یحیی النسابة
- ۳۱۴ ۴-۶-۱۷/۱۶. اخبار صاحب فخر؛ اخبار یحیی بن عبدالله بن الحسن المثنی
- ۳۱۴ ۴-۶-۱۸. کتاب خروج صاحب فخر و مقتله؛ ابومحمد جعفری
- ۳۱۵ ۴-۶-۱۹. دیوان ابن الرومی
- ۳۱۵ ۴-۶-۲۰. فضل الشیعه؛ مقانی
- ۳۱۶ ۴-۶-۲۲/۲۱. جمهرة النسب و اخبارها/ نسب قریش؛ تألیف زبیر بن یحیی / مصعب زبیری
- ۳۱۷ ۴-۶-۲۳. المعرفة؛ عیاد بن یعقوب رواجی
- ۳۱۸ ۴-۶-۲۴. اخبار الشعراء، ابن ابی خيثمة
- ۳۱۹ ۴-۶-۲۵. روایات دیگر
- ۳۲۰ ۴-۷. نسخہ شتایی مقاتل الطالبیین
- ۳۲۰ ۴-۸. چاپ کتاب مقاتل الطالبیین
- ۳۲۱ ۴-۹. ترجمه کتاب
- ۳۲۱ ۵-۵. کتاب الجمل و النصره لسیف الخمره فی حرب البصرة
- ۳۲۲ ۵-۱. مؤلف
- ۳۲۴ ۵-۲. صحت انتساب کتاب الجمل
- ۳۲۵ ۵-۳. موضوع کتاب
- ۳۲۵ ۵-۴. بسترشناسی سیاسی-فکری کتاب
- ۳۳۰ ۵-۵. هدف نویسنده از تألیف الجمل
- ۳۳۱ ۵-۶. رویکرد و روش شناسی شیخ مفید
- ۳۳۳ ۱. نواتر و استفاضه
- ۳۳۸ ۲. استناد به مراجع دست اول
- ۳۴۰ ۵-۷. معرفی بخش ها و فصل های کتاب
- ۳۴۳ ۵-۸. منبع شناسی کتاب
- ۳۴۳ ۵-۸-۱. کلامی
- ۳۴۴ ۵-۸-۲. حدیثی
- ۳۴۵ ۵-۸-۳. تاریخی
- ۳۴۵ الف) اخبار مشهور و مستفیض و اجماعی
- ۳۴۵ ب) منابع مکتوب
- ۳۴۶ - کتاب تاریخ الخلفاء، ابن اسحاق (م ۱۵۱)
- ۳۴۷ - کتاب الجمل، ابومخنف (م ۱۵۷)
- ۳۴۸ - کتاب مقتل عثمان، ابو حذیفه قرشی (م ۲۰۶)

- کتاب الجمل، محمد بن عمر واقدی (م ۲۰۷) ۳۵۰
- کتاب الجمل، نصر بن مزاحم منقری (م ۲۱۲) ۳۵۱
- کتاب الجمل، ابن هلال ثقفی ابراهیم بن محمد بن سعید (م ۲۸۳) ۳۵۱
- کتاب «خطب علی (علیه السلام)» و «تاریخ الخلفاء الکبیر» و «مقتل عثمان» و «الجمل»، علی بن محمد مدائنی (م ۲۱۵ یا ۲۲۵) ۳۵۲
- المنبئ، ابوالحسن علی بن حسن بن فضال (م نزدیک به سال ۲۹۰) ۳۵۳
- ج) روایات معنعن (منابع پنهان) ۳۵۴
- کتاب الجمل واقدی ۳۵۵
۱. اسماعیل بن محمد بن سعد بن ابی وقاص (م ۱۳۴) ۳۵۵
۲. عبدالله بن سائب (د. حکومت ابن زبیر ۶۴—۷۳) ۳۵۵
۳. ابن ابی سبره (م ۱۶۲) ۳۵۶
۴. داهم بن ابی هند عن ابی عمره، مولی الزبیر (م ۱۳۹) ۳۵۷
۵. الحارث بن فضل عن ابی عبدالله الاغر ۳۵۸
۶. عمار بن عبد الملك عن یحیی بن شبل عن ابی جعفر (علیه السلام) ۳۵۸
۷. ابراهیم بن منیع مکرخیزومی (م ۱۶۰) ۳۵۹
۸. محمد بن سید الله بن عبد عن عمرو بن دینار عن صفوان ۳۵۹
۹. محمد بن موسی ۳۶۰
۱۰. عبدالله بن ربیع، (م حدود ۹۰) ۳۶۰
۱۱. ابن ابی سلیمان (م ۲۴۵) ۳۶۱
۱۲. عبد الحمید بن عمران ۳۶۲
۱۳. مفضل بن فضاله [بن عبید قتیابی حمیری] ابومعویه (۱۰۷—۱۸۱) ۳۶۲
۱۴. منصور بن ابی الاسود لیثی کوفی ۳۶۳
۱۵. زید بن فراس ۳۶۳
۱۶. عبدالله بن جعفر (م ۱۷۰ یا ۱۹۰) ۳۶۴
۱۷. قطر بن خلیفه (م ۱۵۳ یا ۱۵۵) ۳۶۵
۱۸. نوح بن دراج نخعی ابومحمد کوفی (م ۱۸۲) ۳۶۶
۱۹. عبد الرحمن الاصم بن کیسان ابوبکر المعتزلی (م حدود ۲۲۵) ۳۶۶
۲۰. بشر بن ربیع بتری عن عمار الدهنی، عن سالم بن ابی الجعد ۳۶۷
۲۱. ابراهیم بن عمر عن ابیه عن نوح بن دراج و ۳۶۷
۲۲. حسن بن مبارک الطبری عن بکر بن عیسی ۳۶۷
- کتاب الجمل ابومخنف ۳۶۸
۲۳. سیف بن عمر اسدی تمیمی (م حدود سال ۲۰۰) ۳۶۸
۲۴. عبدالله بن عبیده (م ۱۳۰) ۳۶۸
۲۵. علی بن زید بن جدعان (م ۱۲۷ یا ۱۲۹ یا ۱۳۱) ۳۶۹
۲۶. عصام بن قدامة بجلی عن ابن عباس ۳۷۰

۲۷. ابوبکر بن عیاش بن سالم اسدی کوفی (۹۵ یا ۹۶ - ۱۹۳ یا ۱۹۴ ق)..... ۳۷۰
۲۸. ابوسهل عن الحسن [بن ابی الحسن بصری]..... ۳۷۱
- فضائح المعتزله..... ۳۷۱
۲۹. راوندی (م ۲۹۸ و غیرمشهور ۲۵۰ و ۲۴۵)..... ۳۷۱
- کتاب الجمل، نصر بن مزاحم منقری..... ۳۷۲
۳۰. ابواسحاق (سیعی همدانی عمرو بن عبدالله م ۱۲۶)..... ۳۷۲
۳۱. اسرائیل بن یونس (م ۱۶۰)..... ۳۷۲
۳۲. عمر بن سعد اسدی..... ۳۷۴
۳۳. ابوداود طهوی، عیسی بن مسلم..... ۳۷۴
- غریب الحدیث..... ۳۷۵
۳۴. ابوعبد المعمر بن مثنی ثیمی بصری (۱۱۰ - ۲۰۸ یا ۲۰۹)..... ۳۷۵
- مقتل عثمان، ابن هلال ثقفی..... ۳۷۵
۳۵. حسن بن سعد (بن معبد)..... ۳۷۵
۳۶. لیث بن ابی سالم بن زبیم ابوبکر کوفی (م ۱۴۳ یا ۱۴۸)..... ۳۷۶
- کتاب الجمل، ابوالحسن مدائنی..... ۳۷۷
۳۷. ابن دأب، ابولید عیسی بن یزید بن بکر بن دأب شذاخ مدینی (م ۱۷۱)..... ۳۷۷
۳۸. سفیان بن عیینة (م ۱۹۸)..... ۳۷۸
- مقتل عثمان، ابوحنيفة قرشي..... ۳۷۹
۳۹. یوسف بن دینار (م ۱۳۰)..... ۳۷۹
۴۰. روی الخصم..... ۳۸۰
۴۱. یزید بن ابی زیاد عن عبدالرحمن بن ابی لیلی (م ۱۲۳ یا ۱۳۷)..... ۳۸۰
۴۲. فضل بن دکین بن حماد ابونعیم المالکی کوفی (م ۲۱۲)..... ۳۸۰
- تاریخ الخلفاء، ابن اسحاق..... ۳۸۱
۴۳. سلیمان بن عبدالله بن عویمر الاسلمی..... ۳۸۱
- کتاب الفتن، ابوصالح سلیلی..... ۳۸۱
۴۴. قیس بن ابی حازم..... ۳۸۱
- المصنف، ابن ابی شیبہ..... ۳۸۱
۴۵. سفیان بن سعید بن مسروق ثوری ابوعبدالله کوفی (م ۱۶۱)..... ۳۸۱
- دفترهای حدیثی خارجه بن مصعب..... ۳۸۲
۴۶. سعد بن چشم..... ۳۸۲
- کتابهای جعابی، یا ابن عقده..... ۳۸۳
۴۷. جعابی، ابوبکر محمد بن عمر (م ۳۵۵)..... ۳۸۳
- السيرة النبوية، ابن اسحاق..... ۳۸۳
۴۸. اسحاق عن الزهري..... ۳۸۳
- د) گزارش های بدون سند..... ۳۸۴

- ۳۹۴ ۹-۵-۵. نسخه‌های خطی کتاب
- ۳۹۷ ۱۰-۵-۵. چاپ‌های کتاب
- ۳۹۸ ۱۱-۵-۵. ترجمه‌های کتاب
- ۳۹۹ نتیجه
- ۴۰۰ ۶-۵-۶. الارشاد فی معرفة حجج الله علی العباد
- ۴۰۰ ۱-۶-۵. مؤلف
- ۴۰۰ ۲-۶-۵. صحت انتساب کتاب الارشاد به مؤلف
- ۴۰۰ ۳-۶-۵. موضوع و محتوای کتاب
- ۴۰۱ ۴-۶-۵. بسترشناسی سیاسی - فکری کتاب
- ۴۰۲ ۵-۶-۵. منابع کتاب
- ۴۰۷ الف) کتاب‌های نام برده شده
- ۴۰۸ - کتاب ابی جعفر محمد بن العباس الرازی
- ۴۰۸ - کتاب مناسک المزار، شیخ مفید
- ۴۰۹ - مقاتل الطالبیین
- ۴۰۹ - کتاب الغیبه
- ۴۰۹ ب) منبع‌شناسی روایات
- ۴۱۰ ۱. گروه اول: منابع یافت شده
- ۴۱۰ ۱-۱. کتاب‌های کلی، تصنیف، وفدی، مدائنی
- ۴۱۲ ۲-۱. الکافی، تألیف ابوجعفر محمد بن یعقوب کلینی
- ۴۱۵ ۳-۱. کامل الزیارات، ابن قولویه
- ۴۱۶ ۴-۱. انساب آل ابی طالب، یحیی النسابه (عبد بن الحسن العقیقی)
- ۴۱۸ ۵-۱. مقاتل الطالبیین
- ۴۲۲ ۶-۱. جمهره نسب قریش و أخبارها؛ زبیر بن بکار
- ۴۲۳ ۷-۱. سیره ابن هشام (ابن اسحاق)
- ۴۲۳ غزوه بدر
- ۴۲۴ روایت ابن اسحاق درباره کشته شدن طعیمه و سخن امام علی
- ۴۲۴ کشتگان قریش به دست امیرالمؤمنین در جنگ أحد
- ۴۲۵ فداکاری امام علی در غزوه احزاب
- ۴۲۵ داستان صلح حدیبیه
- ۴۲۶ غزوه خیبر و مجاهدت علی
- ۴۲۶ روایت فتح مکه و رجز سعد بن عبادہ
- ۴۲۶ ۸-۱. المغازی واقدی
- ۴۲۶ مبارزه امام با عمرو بن عبدود؛ به نقل از واقدی
- ۴۲۶ داستان بنی نضیر
- ۴۲۷ ۹-۱. المعرفة، ابن هلال ثقفی

- ۱۰-۱. فضائل الصحابه/التنزيل فيما نصّ على امير المؤمنين عليه السلام/تاريخ الانمه، ابن ابي الثلج ۴۲۷
- ۱۱-۱. غريب الحديث، معمر بن مثنى..... ۴۲۹
- ۱۲-۱. معجم الشعراء، مرزبانی..... ۴۳۰
- ۱۳-۱. كتاب المغازی و كتاب اخبار الشعراء، اثر ابوالحسن مدائنی و اخبار الشعراء، جوهری ۴۳۲
- ۱۴-۱. مقتل امير المؤمنين عليه السلام، غلابی..... ۴۳۲
- ۱۵-۱. كتاب وقعة صفین، نصر بن مزاحم منقری..... ۴۳۳
- ۱۶-۱. وقعة صفین، ابومخنف..... ۴۳۴
- ۱۷-۱. كتاب طرق من روى عن امير المؤمنين عليه السلام: «انه لعهد النبى الأُمى الى انه لا یحتبى الا مؤمن و لا یغضنى الا منافق»..... ۴۳۷
- ۱۸-۱. كتاب السقیفة، جوهری..... ۴۳۷
- ۱۹-۱. كتاب الغارات، ثقفی..... ۴۳۸
- ۲۰-۱. كتاب خطب امير المؤمنين، مسعدة بن صدقه..... ۴۴۰
- ۲۱-۱. كتاب القائم عليه السلام، فضل بن شاذان نیشابوری..... ۴۴۲
- ۲۲-۱. كتاب الفضائل، جابر جعفی..... ۴۴۳
۲. گروه دوم: منابع ثبت نه..... ۴۴۴
- ۱-۲. بخش اول: وادی سیره و غزوات..... ۴۴۶
- غزوه بدر..... ۴۴۷
- غزوه أحد..... ۴۴۷
- جنگ احزاب (یا خندق)..... ۴۴۹
- غزوه بنی قریظه..... ۴۵۱
- غزوه وادی الرمل (ذات السلسله)..... ۴۵۱
- غزوه بنی المصطلق..... ۴۵۱
- داستان خیبر و شعر حسان در پایان آن..... ۴۵۱
- فتح مکه..... ۴۵۲
- ۲-۲. بخش دوم: قضاوتها..... ۴۵۳
- روایت اول: ماجرای شیر..... ۴۵۵
- روایت دوم: زن دیوانه متهم به فجور..... ۴۵۷
- روایت سوم: داستان شوخی تعدادی زن..... ۴۵۸
- روایت چهارم: داستان کشته شدن الاغ با شاخ گاو..... ۴۵۹
- روایت پنجم: داستان متهم شدن زن حامله..... ۴۶۱
- روایت ششم: متهم شدن زنی به رابطه نامشروع..... ۴۶۲
- روایت هفتم: ویران شدن دیوار بر گروهی و کشته شدن آنها..... ۴۶۴
- روایت هشتم: داستان چهار میگسار..... ۴۶۴
- روایت نهم: سقط شدن بچه از ترس عمر..... ۴۶۵
- روایت دهم: غرق شدن مردی در فرات..... ۴۶۶

۴۶۶	۲-۳. بخش سوم: خطبه‌ها و سخنان امیرالمؤمنین (علیه السلام)
۴۶۷	کلام اول
۴۶۸	کلام دوم
۴۷۰	کلام سوم
۴۷۰	۲-۴. بخش چهارم: روایات حوادث امامان (علیهم السلام)
۴۷۳	۵-۶-۶. نسخه‌های خطی
۴۷۵	۵-۶-۷. ترجمه‌ها، شرح‌ها و تلخیص کتاب
۴۷۵	الف) ترجمه فارسی
۴۷۵	ب) ترجمه اردو
۴۷۶	ج) ترجمه انگلیسی
۴۷۶	د) خلاصه و شرح‌های ارشاد
۴۷۷	۵-۸-۸. چاپ‌ها
۴۷۸	۵-۷-۷. تقریب المعارف
۴۷۸	۵-۷-۱. مؤلف
۴۸۰	۵-۷-۲. موضوع - تقریب المعارف - بخش‌های آن
۴۸۲	۵-۷-۳. بسترشناسی سیاسی - اجتماعی کتاب تقریب المعارف
۴۸۴	۵-۷-۴. منابع تقریب المعارف
۴۸۶	کتاب «الرسالة - المسألة - الکاف» و «رسالة - المسألة - الشافية» و «العمدة»
۴۸۷	کتاب الولایه؛ طبری
۴۸۷	تاریخ طبری
۴۸۷	کتاب الدار؛ واقدی
۴۸۸	مقتل عثمان؛ ابن‌هلال ثقفی
۴۸۸	أنساب الاشراف / کتاب الشوری؛ بلاذری
۴۸۸	الفاضل والمسترشد؛ طبری امامی
۴۸۹	المعرفة؛ ابن‌هلال ثقفی
۴۹۰	المسعودی
۴۹۰	الکافی کلینی؛ اکمال‌الدین صدوق؛ الغیبه طوسی؛ الغیبه نعمانی
۴۹۰	۵-۷-۵. نسخه کتاب
۴۹۱	۵-۷-۶. تصحیح و چاپ کتاب تقریب المعارف

نمایه‌ها

نمایه آیات	۵۱۹
نمایه روایات	۵۲۰
نمایه اشخاص	۵۳۰
نمایه مکان‌ها	۵۵۵
نمایه نوشتارها	۵۵۹

www.ketab.ir

مقدمه

بیش از دودهمه است که در حوزه تاریخ، علوم قرآن، فقه و حدیث، مطالعات بنیادین درباره منابع نخستین و کهن تمرکز شده‌اند. در این مسیر، گروهی که بیشتر از مستشرقان هستند، به نقد اساسی و بی‌اعتباری آن‌ها روی آورده‌اند و گروهی دیگر بار دله و شواهد گروه نخست، بر آن هستند تا اعتبار منابع را بازیندازند. برخی نیز سنت‌گرایانه تحمل هیچ‌گونه نقدی را بر منابع نداشته و چنین مطالبی را برنمی‌تابند.

کسانی که در حوزه مطالعات تاریخ اسلام پژوهش و تحقیق می‌کنند، می‌دانند که اعتبار این پژوهش‌ها بر پایه استفاده و استناد به منابع کهن است؛ اما پژوهشگر تاریخ مانند باستان‌شناس نیست که آثار باستانی، خود اعتبار و ارزش، بلکه مدف باشد. آثار کهن آن هنگام برای تحقیق و پژوهش تاریخی ارزشمندند که در محک اعتبارسنجی علمی و روش‌شناختی داشته باشند و بتوان بر مستندات آنها برای دستیابی به حقیقتی تاریخی تکیه کرد و از نتیجه گزارش‌های آن بتوان واقع را آن‌گونه که بوده و هست مشاهده کرد. این مهم، مقدمات علوم و ابزار خاص خود را می‌طلبد و با ارائه برخی اطلاعات کلی و توصیفی از مؤلف و کتاب به دست نمی‌آید. راه‌های مختلف را باید پیمود و مسائل گوناگون را باید کنار هم چید تا بتوان به نتیجه مطلوب که همان شناخت کامل و اعتبار و ارزش یک منبع تاریخی است به دست آورد.

به منظور دستیابی به شناخت و اعتبار و ارزش واقعی و حقیقی یک منبع، باید افزون بر ارائه اطلاعات توصیفی، به مسائل مهم و درونی و بیرونی پیرامون یک منبع نیز، پرداخت، تا به درستی معلوم شود برای مثال، این مورخ اسلامی قرن سوم، چگونه و از چه راه‌هایی به داده‌های خود دست یافته است؟ چه منابعی درون این کتاب نهفته است و آنان به درستی کدام‌اند و اعتبار

و ارزش آنها تا چه پایه است و اگر منابع مورد استفاده مورخ، مفقود باشند چگونه می‌توان به وجود آنها نزد مورخ پی برد؟ آیا روایات منابع کهن تاریخی موجود، به صورت شفاهی بوده‌اند یا کتبی؟ این کتاب را برای چه نوشته و به دنبال چه هدفی بوده است؟ اساساً چگونه ما به این منبع دست یافته‌ایم و اعتبار علمی نسخه‌های آن چگونه است و اگر نسخ خطی ندارد این کتاب چگونه قابل اثبات و اعتماد است؟ این کتاب چه سرگذشتی در طول سالیان دراز داشته است؟ دخل و تصرفات در آن تا چه میزان هستند و آیا نواقص و معایب قابل اصلاح‌اند؟ گذشته از همه اینها آیا اعتبار و ارزش یک منبع مکتوب کهن تاریخی تنها با بررسی آن و صرف‌نظر از منابع دیگر تاریخی ارزش علمی دارد؟

پاسخ به این سئوالات بررسی‌های مختلف را می‌طلبد تا بتوان ارزش و اعتبار حقیقی یک منبع به دست آید.

متأسفانه بدون توجه به این نکات بدون اینکه تتبع جامع و در مواردی فنی انجام شده باشد، با روشی غیر علمی و نتایج زود هنگام حتی مستحسانات بدوی به بی‌اعتباری و رد ارزش تاریخی برخی منابع حکم صادر می‌کنیم و بدون حجاج به میراث علمی خود می‌زنیم. لازم است پژوهشگران این عرصه بسیار مهم و حساس کتاب ده به نتیجه‌گیری و انتشار آن اقدام نکنند. این تذکر به هیچ وجه برای سرپوش‌نهادن و چشم‌پوشان بر ضعف‌ها و کاستی‌های برخی منابع تاریخی نیست، بلکه تخریب ناآگاهانه منابع کهن و مهم، سبب سنگین است. پژوهش درست و همه‌جانبه و دست‌یابی به قوت‌ها و ضعف‌های منابع، برای منابع تاریخی ارزش و اعتبار منابع تاریخی، خواسته اصلی و همان چیزی است که کمتر انجام می‌شود. بنابراین، آنچه تهدید است، تتبع جامع و پژوهش روشمند علمی برای شناخت واقع‌گرایانه اعتبار منابع نیست، بلکه تهدید اصلی خوش‌بینی نابجا از یک سو و قضاوت‌های غیر علمی از سویی دیگر، منطبق به ظاهر متفاوت، اما به واقع در یک هدف‌اند که همان دست نیافتن به شناخت واقعی منابع تاریخی است.

این پژوهش با چنین نگاهی خواسته تا با انجام مؤلفه‌های مختلف در این حوزه گامی ناچیز برای شناخت بهتر منابع کهن تاریخی شیعه بردارد. این فاکتورها که در فصل دوم تفصیل و توضیح آنها خواهد آمد، عبارت‌اند از:

۱. معرفی و شناخت مؤلف؛

۲. انتساب کتاب؛

۳. بسترشناسی سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کتاب؛

۴. هدف و رویکرد نویسنده؛

۵. معرفی کتاب؛

۶. منابع مکتوب کتاب؛

۷. منبع‌شناسی روایات کتاب (روایات معنعن یا به ظاهر شفاهی)؛

۸. نسخه‌شناسی کتاب و اعتبار آن؛

۹. چاپ و ترجمه‌های کتاب.

لازم است پژوهشگران و استادان محترم در ارتباط با پژوهش انجام یافته، به چند تذکر توجه داشته باشند:

الف) چنان‌که از نام این نوشتار برمی‌آید، هدف، بررسی منابع تاریخی شیعه تا پایان قرن پنجم بوده است. اگر با این نگاه تاریخی نویسی گونه‌های مختلف داشته، بدیهی است که منابع کهن شیعه به قدری فراوان هستند که نه تنها در یک جلد، بلکه باید در چند جلد بررسی شوند؛ مانند کتاب‌های حدیثی، تبارشناسی، تراجم و طبقات‌نگاری و ادبی؛ اما از آنجا که بررسی کتاب‌های تاریخی اولویت اصلی این نگاشته بوده، از بررسی دیگر کتاب‌ها صرف‌نظر شده است.

بر این اساس، منابع حدیثی شیعه هر چند برخی از آنها در بردارنده اطلاعات و گزارش‌های تاریخی نیز هستند، اما چون از حوزه بحث خارج بودند از آنها صرف‌نظر شده است. کتاب‌هایی مانند بصائر الدرجات، اثر صفار قمی؛ عین اخبار الرضا علیه السلام، اثر شیخ صدوق؛ مناقب امیرالمؤمنین الامام علی بن ابی طالب، تألیف سلیمان کوفی و شرح الاخبار، نوشته قاضی نعمان مصری. همچنین کتاب‌های تبارشناسی مانند جمهرة النساب، نسبه معد و الیمن الکبیر، تألیف هشام کلبی و برخی کتاب‌های انساب آل ابی طالب. همچنین طبقات‌نگاری مانند رجال برقی و رجال کشی و کتاب‌های ادبی مانند الاغانی، نوشته ابوالفرج اصفهانی؛

ب) برخی منابع هر چند با دید کلامی نوشته شده‌اند، اما به دلیل دربرداشتن حجم بسیاری از اطلاعات تاریخی و یا اساساً موضوع تاریخی آن، در فهرست تحقیق این نوشتار قرار گرفتند، مانند کتاب الجمل، الارشاد هر دو نوشته شیخ مفید و تقریب المعارف، نوشته ابوالضاح حلبی.

ج) به دلیل وسعت کار و حجم بالای این نوشتار، متأسفانه امکان آن نبود که به چند کتاب مهم تاریخی که در برنامه تحقیق و پژوهش این نوشتار بودند پرداخته شود و این مهم به مجالی دیگر واگذاشته شد؛ این منابع عبارت‌اند از: کتاب سلیم بن قیس هلالی؛ الفتوح ابن اعمش کوفی؛

تاریخ یعقوبی و مروج الذهب مسعودی. بنابراین، این کتاب را باید به عنوان دفتر اول منبع شناسی کتاب های تاریخی شیعه تلقی کرد و کتاب های یاد شده و به احتمال کتاب های دیگری به این فهرست افزوده خواهد شد؛

د) در این پژوهش نگاهی به نقش شیعه در تاریخ نگاری (سیره نگاری و صحابه نگاری) و نیز تدوین کتاب های تاریخی شیعه تا قرن پنجم براساس سه فهرست ابن ندیم، نجاشی و طوسی خواهد شد. این دو بحث، هر چند از نگاه منبع شناسی که این نوشتار آن را تعریف کرده شاید خارج از موضوع تلقی شود و بحث مناسب تر آن در تاریخ نگاری باشد، اما به دو دلیل، به عنوان شناخت مقدماتی در ارتباط با منبع شناسی کتاب های تاریخی شیعه بدان توجه شد: نخست، اینکه شیعه برخلاف ممنوعیت تدوین حدیث در عرصه تألیف کتاب های تاریخی، به ویژه سیره و صحابه نگاری که به نوعی به هم ارتباط دارند، پیشگام بوده است؛ دوم، آنکه وقتی به تشریح منابع مفقود کهن شیعه و نیز به دست آوردن بخشی از این منابع در منابع متأخر تاریخی شیعه که برجای مانده، پرداخته خواهد شد، برای هر خواننده ای ابتدا این موضوع باید حل و فصل شود که شیعه دارای کتاب های تاریخ بوده است که نامشان در فهرست های کهن ثبت و ضبط شده و همین کتاب ها و دفترها، منابع اصلی و آغارین و ورخان بعدی بوده اند. این اصل چنانچه به عنوان علم اجمالی پذیرفته شود، در مواردی که منبعی برای رخی روایات تاریخی یافت نشود، با توجه به شرایط دیگر، این احتمال به قوت خود باقی خواهد ماند که منبع آنها می تواند منابعی کهن ولی مفقود باشد که به دست ما نرسیده است؛

ه) در ابتدا بنا بر آن بود تا متنی مختصر در دوستان یا منابع صحیح ارايه شود، اما گستردگی کار مانع از آن شد تا مطالب در این مقدار گنجانده شود. بنابراین متنی ارائه خواهد شد که در حقیقت بتواند افزون بر اینکه بخشی از نیاز دانشجویان را در مقطع کارشناسی برآورد سازد، موضوع بحث و گفتگویی برای مقطع دکترا باشد.

در پایان لازم می دانم از همه استادان و فضلانی که با انتقادات و پیشنهادها و راهنمایی های عالمانه و سودمند خود در فراهم آوردن هر چه بهتر مطالب این نوشتار مرا یاری دادند سپاسگزاری و تشکر کنم؛ به ویژه از دوست فاضل و تلاشگر در این عرصه، ارزیاب محترم جناب آقای دکتر نعمت الله صفری فروشانی که با حوصله و تأمل ستودنی از آغاز تا پایان به دقت آن را مطالعه کرده و به نقد و راهنمایی پرداخت. همچنین سپاسگزارم از فاضل محترم جناب آقای حسین متقی که با تذکرها و ارايه اطلاعاتی در زمینه نسخه های خطی منابع،

بسیار یاری‌ام کرد و نیز از دوستان و دانشجویان فاضل جناب آقای هادی اکبری، که جستجوی برخی روایات را در منابع بر عهده داشت و همچنین در سامان یافتن بهتر ارجاعات متن و فهرست منابع تلاش فراوان نمود و جناب آقای حسین زاده که متن سه کتاب فهرست ابن ندیم، رجال نجاشی و فهرست طوسی را مقابله کرد و خطاها و اشتباه‌ها را اصلاح کرد و نیز فاضل محترم آقای رسول قلیچ، که در زمینه اطلاع‌رسانی و تذکرات سودمند به ما یاری رساند، تشکر می‌کنم. همچنین از اعضای محترم کتابخانه پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، آقایان داوود اصغرپور، حسین عسکری، ابوالفضل ساجدی، به‌ویژه رئیس محترم کتابخانه، جناب آقای ابوالفضل احمدی در تهیه منابع مورد نیاز، سپاسگزارم.

آنچه ارائه می‌شود، تلاش اندکی در راه شناخت بهتر منابع تاریخ شیعه است، تا از این رهگذر، گامی هر چند کوچک در راه بازشدن دریچه‌ای نو برای موضوع منبع‌شناسی برداشته شود. بر اهل فن پنهان نیست که دستیابی به مرحله مطلوب منبع‌شناسی با توجه به زوایای مختلف فنی و در برخی موارد پیچیده کارشناسی پس‌زمان بر و از توان یک فرد خارج است. با وجود این، به نظر می‌رسد چنانچه با ارائه این اثر را جای‌بیدی برای منبع‌شناسی در حوزه دانش تاریخ‌نگاری اسلامی باز کرده باشیم، به موفقیتی دست یافته‌ایم.

و ما توفیقی الا بالله

م. رضا هدایت‌پناه